

ІІ вишиване життя

Глибокий та емоційний роман-біографія про видатну українку!

Третього жовтня 1833 року на хуторі Терebenьки, що на Глухівщині, у родині Бартошів народилася прекрасна дівчинка Пелагея.

В історію вона увійде під прізвищем чоловіка як Пелагея Яківна Бартош-Литвинова, етнографиня і фольклористка. Не маючи великих статків, владних покровителів, дворянського статусу, вона відкриє школу, самостійно створить для неї підручники, опублікує кілька альбомів народних візерунків, стане членом-кореспондентом Паризького антропологічного товариства, збереже для наступних поколінь пам'ять про народні вірування, пісні, ремесла, традиції...

Але це все - потім. Зараз новонароджена Полінка, як її ніжно називає мама, захоплено дивиться на світ. А батьки бажають їй тихої щасливої долі.

СВІТЛАНА ТАЛАН

*Ті вишиване
життя*

КСД

СВІТЛАНА
ТАЛАН

СВІТЛАНА
ТАЛАН

— — —
*Ті вишиване
фруктя*

РОМАН

ХАРКІВ 2024 **КСД**

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
2024

ISBN 978-617-15-0675-6 (epub)

Жодну з частин цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва

Електронна версія зроблена за виданням:

В оформленні використані фотографії з Громадського історико-етнографічного музею Пелагеї Литвинової-Бартош, люб'язно надані Ганною Лаптун. Осучаснив фото Пелагеї Бартош Олександр Пелешко.

Дизайнер обкладинки Дар'я Ніка

Талан С.

Т16 Її вишиване життя : роман / Світлана Талан . — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2024. — 320 с.

ISBN 978-617-15-0521-6

Третього жовтня 1833 року на хуторі Терebenьки, що на Глухівщині, у родині Бартошів народилася прекрасна дівчинка Пелагея.

В історію вона увійде під прізвиськом чоловіка як Пелагея Яківна Литвинова-Бартош, етнографиня і фольклористка. Не маючи великих статків, владних покровителів, дворянського статусу, вона відкриє школу, самостійно створить для неї підручники, опублікує кілька альбомів народних візерунків, стане членом-кореспондентом Паризького антропологічного товариства, збереже для наступних поколінь пам'ять про народні вірування, пісні, ремесла, традиції...

Але це все — потім. Зараз новонароджена Полінка, як її ніжно називає мама, захоплено дивиться на світ. А батьки бажають їй тихої щасливої долі.

УДК 821.161.2

© Талан С. О., 2024

© Depositphotos.com / Kruchenkova, Ivenks, NewAfrica, обкладинка, 2024

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2024

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2024

Від автора

Хочу висловити щиру подяку тим, без кого б ця книга не побачила світ:

Надії Михайлівні Артеменко, Березівській сільській голові, за те, що вона перша повідала про мою землячку Пелагею Яківну Литвинову-Бартош і подала ідею написати цей роман.

Оксані Анісімовій, завідувачці Землянківського громадського історико-етнографічного музею Пелагеї Литвинової-Бартош Березівської сільської ради, за допомогу у збиранні матеріалу для написання роману.

Миколі Петровичу Гурцю, краєзнавцю та поету, колишньому викладачеві Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, за допомогу і поради під час написання твору та передмову.

Андрію Петровичу Гриценку, доктору педагогічних наук, доценту, завідувачу кафедри історії, правознавства та методики навчання Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, за консультації та передмову.

Також хочу відзначити підтримку в рамках стипендійної програми Українського ПЕН.

Передмова

Золота письменниця України Світлана Талан цим прекрасним твором увірвалася до сонму видатних авторів українського історичного роману, як-от зачинатель цього піджанру Пантелеймон Куліш чи велика наша сучасниця Ліна Костенко та десятки інших. Це п'ята й ще вдаліша спроба авторки після «Не вурдалаки» (2013) та «Розколотого неба» (2014), а також романів про війну на Сході України «Оголений нерв» та «Повернутися дощем» цікаво донести історію життя сучасному читачеві. Знаючи особисто скромну жінку й маму та велику і працьовиту письменницю, якою, безперечно, є моя видатна землячка Світлана Олегівна, читав цей твір кілька днів поспіль з трепетом й інтересом, захопившись цікавим сюжетом. Правдоподібно побудований на життєписі видатної етнографіні та фольклористки Пелагеї Литвинової-Бартош, твір манив мене, знайомого з біографією головної героїні, деталями, які майстерно описала й емоційно довершила авторка. І лише час, що неочікувано нагадував про осінню ніченьку, спонукав перериватися до ранку. Проте магніт незвіданості змушував і далі поринати у книгу від розділу до розділу.

До професійних мазків по тексту як талановитий художник Світлана Талан додає приглушену тональність магічної таємничості народних традицій, замуrowаних кімнат у Москві чи життєвих пересторог та передчуттів головної героїні, майстерно змальовує її любов до природи (особливо осінньої), описує таїнство зі щоденником, який вела Пелагея Яківна чи не протягом усього життя. Безсумнівно, це ще більше підкреслює професійність письменниці. Й лише поєднання життєвих негараздів та закінчення земного шляху героїні з природним завершенням сюжету роману викликало сум, адже звик уже мандрувати сторінками цієї вартої уваги книги.

Я впевнений, що роман варто прочитати як жінкам, так і чоловікам. І тут річ не лише у гендерній рівності. Адже Поліна Яківна — активна громадська діячка. Вона прожила нелегке, іноді нестерпне, життя і ще у другій половині XIX століття виступала за гендерний баланс,

говорила про важливу роль жінки не лише в українській сім'ї, але і в тогочасному суспільстві.

Літературний твір Світлани Талан про сучасницю та землячку Пантелеймона Куліша, який на чотирнадцять років раніше за Поліньку Бартош народився на Гуковому хуторі мальовничої Сіверщини тодішнього Глухівського повіту, розташованого навіть менше ніж за чотирнадцять верст від рідних Терebenьок головної героїні. Отож письменниця гідно дотрималася рамок часової віддаленості від описуваних подій. Очевидці вже давно покинули світ, але це не завадило Світлані Олегівні зобразити в тексті обставини та людей достовірно і глибоко. Постать Пелагеї Литвинової-Бартош уперше так ґрунтовно й скрупульозно, а головне, емоційно описана в літературі.

Правдоподібність чи не найважливіша у творі. Адже саме вона переконує читача, коли він разом з героями поринає у сюжетні перипетії, йдучи незримо поряд. Саме за цим визначають великий історичний роман. Ще один важливий критерій класики: на сторінках літературного твору порушують вічні теми. Якраз на часі, особливо за майже десятиліття російської військової агресії, майстерно виписані авторкою патріотичні погляди Поліньки та її сестри Марійки під час їхнього навчання у Московському Єлизаветинському інституті. Сестри опонували закидам класної дами з приводу їхніх нібито малоросійських імен. Відстоювали толерантне ставлення до кріпаків, прищеплене ще батьком Яковом Яковичем, а також пропагували українську мову серед російськомовних дівчат. Такі погляди з плином часу лише утверджувалися та розвивались у переконання, всотані дітьми та онуками Пелагеї Яківни.

Завдяки актуальним для сьогодення прикладам, майстерно виписаним дитячим і юнацьким переживанням та рано набутому гіркому досвіду героїні роман буде цікавий не лише дорослим читачам, але й молоді.

Андрій Гриценко, доктор педагогічних наук,

доцент, завідувач кафедри історії,

правознавства та методики навчання

Глухівського національного педагогічного університету

імені Олександра Довженка,

Надзвичайно важливо, коли митці у своїй творчості наважуються заглибитися у пізнання найскладніших етнопсихологічних проблем духовності свого народу та національної душі. Осмислення таких проблем сьогодні набуває особливого смислу, оскільки пов'язане не тільки з пізнавальними інтересами, але й із життєво необхідним завданням — сприяти національно-культурному відродженню України.

Саме таке завдання поставила перед собою відома українська письменниця Світлана Талан, присвятивши художньо-документальний роман геніальній землячці — Пелагеї Яківні Литвиновій-Бартош, яку, без сумніву, можна зарахувати до найвидатніших жінок планети.

Ця книга про бунтарство духу справжньої українки проти темних сил покріпаченого суспільства, про проблеми утвердження статусу жінки як повноправного члена суспільства. Такі книги пробуджують творчі сили й бажання глибше пізнати історію і культуру рідного народу.

У своєму романі авторка досліджує формування національних цінностей і духовне становлення героїні в жахливих умовах кріпацької російської імперії, розкриває духовну красу справжньої українки, її життєвий і мистецький подвиг. Письменниця так переконливо

і достовірно розповідає про життя Поліньки, Поліни, Поліни Яківни, ніби веде читача за руку крізь усе життя героїні. Перед читачем постають яскраві картини дитинства героїні, роки навчання, сімейне життя, педагогічна діяльність і наукова робота. Цінність творчої спадщини члена Наукового товариства імені Тараса Шевченка, члена-кореспондента Паризького антропологічного товариства Пелагеї Яківни Литвинової-Бартош складно переоцінити, а саме книга Світлани Олегівни Талан є тією чарівною скарбничкою для передання молодому поколінню духовної естафети через століття — як треба служити своєму народові.

Микола Гурець, дослідник Сіверщини

Пролог

Ніч видалася напрочуд тихою. Чорноту неба прикрасили досвітні зірки, й серпастих місяць величався поміж ними, щедро обсипаючи землю срібним сяйвом. Принишкле село задрімало після чергового прожитого дня, дерева заспокоїлися, завмерли, не сміючи порушити урочисту тишу зоряної ночі. Було чути лише тихі кроки чоловіка, що квапився додому.

Яків Якович у справах їздив до Глухова, повернувся пізно і вимушений був затриматися в економіях графа Кушелева-Безбородька¹, де служив управителем. Так допізна чоловік працював нечасто, а тепер поспішав додому, де на нього чекала вагітна дружина. Яків Якович знав, що його кохана Лізонька не спатиме, поки він не повернеться, тож прискорив хід. Дорогу йому освічував молочним світлом молодик, і було видно навіть травичку понад доріжкою. Чоловік глянув угору — місяць йому ніби усміхався і хотів сповістити радісну новину.

— Невже?! — стукнула думка у голові, і він побіг.

Ліза мала ось-ось народити, і Яків Якович відчув, як від такої здогадки зашаленіло у грудях серце. Коли побачив у вікні спальні дружини світло — сумнівів не лишилося. Чоловік ще раз глянув праворуч, куточками вуст усміхнувся, немов дякуючи місяцю за добру звістку.

Біля дверей опочивальні Яків Якович побачив економку Катерину з рушниками у руках.

— Пане, вітаю! — радісно промовила жінка.

— Вже? — чомусь спитав він, на мить затримавшись біля дверей.

— Еге ж! Повитуха вже все зробила, можете зайти.

Чоловікові здалося, що від хвилювання, яке підхопило його вихором, захиталася під ногами земля, але він заспокоївся і тихенько постукав у двері перед тим, як зайти до кімнати.

Старенька жінка у білій хустині сиділа біля породіллі й витирала зволоженим рушником її спітніле чоло.

— Лизавета Федорівна благополучно розродилися, — тихо промовила повитуха й відійшла.

Яків Якович поцілував гаряче чоло дружини. Жінка щасливо усміхнулася, торкнулася його волосся пальцями.

— У нас донечка, — сповістила вона.

— Дякую, люба! — розчулено промовив чоловік.

Повитуха, добре знаючи свою справу, піднесла немовля батьку. Він обережно взяв його на руки, й сльози щастя заблищали в очах. Яків Якович підійшов до вікна, через яке крізь нещільно зсунуті фіранки заглядав цікавий місяць.

— Коли я йшов додому, то мені дорогу вказував місяць, — стиха промовив чоловік і додав: — Він був у мене весь час праворуч.

— То добра прикмета, коли родиться дитинка на молодика, — озвалася повитуха, — так старі люди кажуть. До того ж сьогодні вже неділя, а народжені у такий день матимуть щасливу долю.

— Дай-то Боже! — сказав чоловік і звернувся до дружини: — Люба, як ми назвемо нашу донечку?

— Полінька, — відповіла жінка. — Гадаю, ти не будеш проти.

— Так ось, світе, сповіщаю тобі: третього жовтня 1833 року на хуторі Теробеньки, що на Глухівщині, у родині Бартошів народилася прекрасна дівчинка Пелагея. Приймай її і пошли щасливу долю, — промовив чоловік і кинув погляд на окраєць місяця.

Частина перша. Коли дощ пахне небом

У дітей нема ні минулого, ні майбутнього, зате, на відміну від нас, дорослих, вони вміють користуватися сьогоденням.

Жан де Лабрюєр

Яків Якович вийшов з кабінету, тихо, щоб не порушити сон дітей, причинив за собою двері й спустився у вітальню. Там була його сестра Наталія. У руках жінки тихо і монотонно постукували спиці, нитки для в'язання вона поклала собі у пелену. Побачивши брата, жінка відклала спиці.

— Зроби нам чаю, Наталочко, посидимо, поговоримо, — попросив чоловік. — Якщо можна, то з чебрецем та м'ятою.

— Можна! А чому б і ні? — промовила Наталія, підводячись.

Вони сиділи за столом неподалік каміна, попивали запашний чай з м'ятою та чебрецем. У маєтку нарешті запанувала тиша, і було лише чути, як тихо потріскують сухі поліна.

— Я хочу тобі подякувати, — неголосно промовив Яків Якович. — Лізонька без тебе не впоралась би ніяк. До речі, як там Марійка?

— Вередувало немовля, хоча й ніби вже одужало від застуди, але зараз, дякувати богу, заспокоїлося. Я його заколихала, тож спить. Та й Ліза притомилася з дітьми за день, рано лягла відпочивати.

— Нехай відпочине, їй нелегко зараз, — сказав чоловік. — Поліньці ледь минув рік, а вже Марійка народилася. Та й один переїзд з Терebenьок до Хмільника чого вартий. Без твоєї допомоги, сестро, ми б тут загнулися.

— Ну-у-у, — протягнула жінка і тихенько задоволено усміхнулася, — не одна я тут справляюся: он є і нянька, і куховарка, і конюх.

— Але ж ти не заперечуватимеш, що моя Лізонька нічого не тямить у домашньому господарстві й воно тримається на тобі? — спитав Яків Якович, кинувши погляд на сестру.

— Та якось вже даю раду, — погодилася сестра. — Лізу не можна у тому звинувачувати. Вона ж походить з аристократичної родини Туманських, жила не у нашій глушині, а в самому Петербурзі, й лише смерть батьків змусила її переїхати на хутір. Лизавета Федорівна — пещена петербурзька панночка, тож чи могла вона знатися на свинях, конях та городині?

— Та я все розумію і ні в чому Лізоньку не звинувачую. Вона хороша, турботлива мати, весела, жвава і кохає мене, — промовив задумливо чоловік. — До заміжжя Лізонька часто приїздила на Чернігівщину, часто гостювала у своїх аристократичних родичів Миклашевських, Кочубеїв, Владиславових, які опікувалися нею, — поринув він у спогади.

— Еге ж! Турбувалися і намагалися віддати її заміж за якогось багатого поміщика, — нагадала жінка.

— А Лізонька вчинила, як вони казали, «неблагорозумно», покохавши мене, дрібноземельного дворянина, — усміхнувся чоловік. — Ось така вона, доля!

— Вона не могла не помітити твій розум, та й сам ти, брате, відрізнявся від вульгарних російських офіцерів. Дивлячись на тебе та

Лізеньку, поволі задумуєшся, що не завжди у статках щастя, — промовила жінка. — Ти на дружину ледь не молишся.

— Я ж люблю її. Як інакше?

— Та бачу ж, не сліпа. Ви ніби створені одне для одного, хоча такі різні. Зізнаюся, коли ви вирішили побратися, то не вірила, що будете разом такі щасливі, а ви й у театри разом, і по гостях, і вдома, як два голубки. Шкода, що батько Лізеньки Федір Осипович, царство йому небесне, не побачив своїх онучок. Гарні дівчатка у вас, красиві, як квіточки, от тільки погано, що Марійка часто хворіє, — сказала Наталія і зітхнула.

— Нічого, переросте! — впевнено промовив Яків Якович.

Вони помовчали, допили чай, і жінка, прибравши зі столу чашки, знову взялася за спиці, які тихенько зацокали у вправних руках.

— Якове, от скажи відверто: ти не шкодуєш, що пішов з військової служби?

— Наталочко, я живу так, щоб ніколи не шкодувати за минулим. Усе склалося так, як мало бути. Я пішов зі служби у 1825 році, одружившись з Лізенькою, і відтоді служу по різних економіях за управителя у графа Олександра Григоровича Кушелева-Безбородька. Жодного дня не пошкодував. Робота відповідальна, і доводиться багато працювати, але ж сам граф ставиться до мене з великою повагою і довірою. У нього скрізь має бути довірена особа. Я почав у графа служити із самого початку, відтоді, як у 1825 році Олександр Григорович у Макошиному заклав плантації цукрового буряку, — згадував Яків Якович. — До речі, він один із перших в Україні відкрив цукровий завод! — не без гордості промовив чоловік. — Першопрохідникам завжди нелегко, і я йому допомагаю.

Наталія про себе усміхнулася, згадавши, що якимось від гостей Бартошів випадково почула, як поза очі брата називали «іпохондриком». Жінка не могла цілий місяць допетрати, що то за слово таке. Сказати про це Якову не наважувалася, бо хтозна, що воно означає. «Може, якесь лайливе чи образливе слово? — розмірковувала Наталія. — У родині Якова панує благодать, то нащо забивати все хороше якимось дурнувтим і незрозумілим словом?»

— Ой! Та чи мені знати ваші заводи та цукроварні? — тихо засміялася жінка, і її носик, подібний качиному, став схожий на

плескату картоплинку. — Мені б з господарством упоратися та дівчаток Лизаветі Федорівні допомогти викохати.

— Сестро, ти у мене найкраща! Ти це знаєш?

— Та йди вже, Якове, відпочивати! — задоволено промовила жінка і додала: — Завтра підхопишся ні світ ні зоря і будеш весь день на ногах. А ноги не казенні, й у коняки їх не позичиш.

Якову Яковичу не були до душі численні поїздки до родичів Лизавети Федорівни, не подобалося бувати й на балах. Шумні компанії, в яких вели світські бесіди, обговорювали останні події й не проминали нагоди попліткувати, його втомлювали. Проте Яків Якович добре розумів свою дружину, яка вважала себе аристократкою і прагнула дотримуватися тих звичок, хотіла спілкуватися і бути в центрі уваги. До чого тяжіла і його душа, і Лізи, і навіть Наталії, так до вистав у театрі², який вони обохнювали та намагалися не пропускати нові прем'єри, а після вдома згадували й обговорювали гру акторів і саме дійство. Лізонька з гордістю згадувала розповідь діда, Осипа Григоровича Туманського, який грав з 1751 року в театрі в палаці Кирила Розумовського у Глухові.

Якову Яковичу були до душі вільні від роботи вечори, коли вся родина збиралася у великій, теплій і затишній вітальні разом.

— Що у нас нового, любий? — зазвичай запитувала Лізонька, коли чоловік приносив свіжі газети та журнали.

— Зараз дізнаємося, — говорив він, зручно вмостившись біля столу.

Ліза брала п'яльці, заправляла нитку в голку й починала вишивати. Наталія в'язала або спицями сукеньки та кофтинки для дівчаток, або гачком капелюшки від сонця. Полюбляла жінка прикрашати меблі власноруч зв'язаними мережаними серветками.

Марійка та Полінька забавлялися іграшками на килимі посеред кімнати. Біля Марійки була нянька Параска — донька економки Катерини Афанасіївни, дівчина лагідна, добра, яка мала гарний голос і знала безліч українських народних пісень. Покінчивши зі справами, за старшою Полінькою приглядала економка Катерина, яку називали ідеальною кріпачкою. Вона була працьовита, хвацька у господарстві — справжня права рука Наталії.

Яків Якович почекав, поки у кімнаті стихне, розгорнув газету і почав вголос читати новини з передовиці. Коли закінчував, вони починали обговорювати події, про які йшлося на сторінках, тому чоловік читав наступну статтю.

Яків Якович робив невеличку перерву, щоб пригубити узвару з грушками та медом, при цьому поглядав на дітей. Чорнява Полінька геть відрізнялася від молодшої сестрички. Марійка любила гратися ляльками. Вона то роздягала їх, то вдягала, то пеленала, а старша сестричка мала за улюблену іграшку дерев'яного діда, яким луццили горіхи. Коли ж Полінька брала ляльку, то «варила» обід для неї, годувала з маленької ложечки, вкладала спати в іграшкове ліжечко.

— Я буду працювати, — сказала Полінька, коли помітила, що на неї дивиться батько.

— І що ти, моя бджілочко, робитимеш? — вдавано серйозно спитав Яків Якович.

Мати дівчинки усміхнулася і відірвалася від вишивання.

— Збиватиму масло для діточок, — серйозно, якимось по-дорослому, відповіла дівчинка.

— А ну ж ну, я подивлюся, як це робиться, — зацікавлено мовила Наталія.

Полінька дістала з картонної коробки дитячі скарби і взялася «збивати» масло на маленькій карафці.

— Бачите, як треба, — сказала дівчинка і поглянула на дорослих.

— У тебе хороше вийшло масло, — похвалив батько, — даси скуштувати, чи добре воно на смак?

— Так! — Полінька взяла маленьку ложечку, принесла батьку. Чоловік вдавано задоволено прицьмокнув губами й похвалив доньку. Мати дівчинки розсміялася, дивлячись на них.

— Тепер усе зроблено? — запитала жінка.

— Ні! У мене ще багато роботи, — заявила дівчинка.

— Що ще, Полінько? — поцікавився батько.

— Ви читайте газети, поки я працюватиму, — сказала дівчинка.

Вона всілася на килимку зручніше й почала «прясти» на маленькій кужелиці. Яків Якович задоволено усміхнувся собі у вуса і розгорнув журнал. Коли перегорнув чергову сторінку, то знову подивився на доньку.

— Стомилася від роботи, — сказала дівчинка, — а завтра мені ще треба фарбувати нитки. Робити не переробити, — зітхнуло дівча.

Лизавета Федорівна засміялася і сказала, що у неї справді дуже працюювита донька.

— Якщо стомилася, то дай мені свого м'ячика, — попросив батько.

Полінька підхопилася, чорняві кучерики грайливо стрибнули по плечиках, миттю подала татові іграшку.

— Пам'ятаєш, Полінько, на що схожий м'ячик? — запитав він.

— Так, — кивнула дитина, — він круглий, як наша Земля.

— Молодчинка! Не забула, — похвалив батько.

— Це що? — Дівчинка вказала пальчиком на світлину в журналі.

— Це чоловік, він актор, грає у театрі, — пояснив батько.

— Він співає пісні? — допитувалася дівчинка. — Кому він співає?

Мати дівчинки лише сміялася з того, а Наталія добродушно промовила:

— Я тобі вже не раз казала: багато будеш знати — скоро будеш стара.

— Чому я буду старою? Старою бути погано? — не вгамовувалося допитливе дівча.

— От як станеш старою, сама дізнаєшся, — сказала Наталія.

— Коли я стану старою? Я буду такою, як ви?

Остання фраза змусила всіх розсміятися.

— Скільки запитань одразу, — зауважила Лизавета Федорівна, — не дитина, а самі суцільні «чому?», «де?» та «як?».

— Три з половиною рочки, а так добре говорить, і все їй треба знати, — промовила Наталія.

— Полінька росте розумною і допитливою, і це дуже добре, — сказав чоловік і згорнув журнал.

— Боженька поцілував нашу Поліньку в маківку, — сказала Наталія і чомусь наклала хрест на груди.

Яків Якович згадав ніч, коли народилася донечка, і того серпастого, незвично яскравого місяця-молодика, який супроводжував його до самого дому.

Яків Якович зайшов до кімнати дівчаток, щоб побажати їм спокійної ночі. Катерина Афанасіївна вже вклала Марійку, і дівчинка швидко

заснула. З Полінкою було важче. Дівчинка уже не перший рік щовечора просила то почитати книжку, то розповісти казку, то заспівати пісеньку. Економка наполягала, щоб дитина сама читала, бо вже вміє, але дівчинка більше любила слухати, ніж читати.

— Полінька не схотіли сьогодні читати книжку, — доповіла Катерина.

Яків Якович сів на стілець біля ліжка доньки, поправив ковдру.

— Чому моя донечка не хоче читати? — лагідно запитав він.

— Чомусь не хоче, — розвела ручками дівчина, — вона завтра захоче.

— Добре, — погодився батько, — Полінька мені завтра ввечері почитає. Домовились?

— Тільки трішки, — зітхнула дівчинка. — Я хочу казочку!

— Добре! Тобі Катерина розповість цікаву казочку, — сказав батько, — а ти, моя пташечко, одразу ж заплющуй оченята і спи.

— Татусю, а ти розкажеш мені казочку? — запитала дівчинка і притримала батька за руку.

Чоловік відчув дотик такої теплої, м'якої і рідної долоньки, й душа наповнилася теплом і ніжністю. Він завжди мріяв мати сина, але Бог послав двох красунь-донечок, і зараз, дивлячись у великі карі очі-намистинки Поліньки, він не шкодував. Полінька виправдовувала всі його сподівання і росла розумною і допитливою дитиною. Чоловік поклав свою долоню на ручку Поліньки й сказав:

— Казочку тобі розповість Катерина, а я розкажу віршика. Хочеш?

— Хочу віршика!

— Чого це ти, киценько, плачеш?

Їсти чи питоньки хочеш?

«Не їсти, не пити не хочу,

З тяжкої жалості плачу:

Сам кухар сметанку злизав,

А на мене, кицюньку, сказав!», — прочитав батько.

— То наш кухар? — запитала Полінька.

— Ні, то такий віршик. Тобі сподобався?

— Навіщо він обманув?

І знову посипалися запитання, як з мішка горіхи. Чоловік поспішив піти, бо донечці вже час спати. Катерина Афанасіївна запитала, яку казочку хоче почути Полінька.

— Про Зміючку та Івасика-Телесика! — відповіла дівчинка.

— Та я ж і вчора, і позавчора її розказувала, — нагадала жінка, — і знову?!

— Я ще хочу! Або про Зміючку, або я не буду спати! — закапризувало дівча.

— Не будете слухатися, Полінько, я покличу Сударку! — пригрозила жінка.

— Хто така Сударка?

— Така страшна тітка із сивим волоссям, яка сидить у кукурудзі й стереже, щоб діти туди не лазили, — пояснила Катерина.

Полінька на мить замислилася, а потім видала:

— Зараз нема кукурудзи, тому Сударка до мене не прийде.

— Ох і розумні ж ви, Полінько, — усміхнулася жінка. — Добре! Ніхто сюди не прийде, і я розповім казочку.

Дівчинка слухала уважно, не перебивала і не запитувала, тож Катерина розповідала стишеним голосом, сподіваючись, що дитина вже засинає.

— Зміючко-Зміючко, відчини! Чи ти спиш, чи ти бздиш, чи пішла на вечорниці? — промовила Катерина, й одразу почувся заливистий сміх дівчинки. — Так ви, Полінько, хитрунка! Чекали, поки я саме це розкажу?

— Катерино Афанасіївно, чи не соромно тобі такого дитину навчати? — почувся позаду голос Наталії. — Якась сороміцька казка. Чи нема інших?

Жінка зайшла тихенько й почула останні фрази з казки.

— Та що я? Таке ж у казці мовиться. Чи я її вигадала? — винувато озвалася Катерина. — А Поліньці ця казка подобається.

— Йди вже. А ти, дитинко, заплющуй оченята і спи! — наказала Наталія, і дівчинка натягнула на себе ковдру по саме підборіддя.

Яків Якович сидів за столом, вдаючи, що читає новий випуск газети, а сам спостерігав, як Параска поставила Поліньку на низенький стільчик і вкотре просила її заспівати пісеньку. Дівчинка поправила долоньками пишній поділ платтячка, провела рукою по чорнявим кучерикам волоссячка, огляділася навколо, ніби поруч були численні глядачі, й приємним дзвінким голосочком заспівала:

Полюбила Петруся, Та й сказати боюся.

Далі приспів вже лунав дуєтом:

Ой, лихо, мій Петрусь, Біле личко, чорний вус.

Кругле личко з ямочками на щічках сяяло усмішкою. Полінька, артистично взявшись за поділ платтячка, злегка згинала коліна і крутилася на всі боки, примовляючи:

Та за того Петруся Біла мене матуся, Ой, із туги мій Петрусь Пішов в військо, не вернувсь. Ой, лихо, мій Петрусь Пішов в військо, не вернувсь. Що з ним в війську там було, Моє серце не знало. Не знала, молода, Яка буде з ним біда. Що мій миленький Петрусь К тому світу повернувсь.

Яків Якович не стримався і заплескав у долоні.

— Браво! Браво! — похвалив він доньку.

— Дякую! — сказало дівча і зробило реверанс.

Полінька зіскочила зі стільчика так швидко, що Параска не встигла її утримати, побігла до батька. Щічки розчервонілися, великі очі-намистинки блищали від радості.

— Я добре співала? — запитала батька.

— Ти співала дуже добре!

— Коли у нас гості були, то я не хотіла читати їм байку і заспівала «Не ходи, Грицю», і вони мене похвалили.

— Твій виступ був чудовий!

— А ще я з мамою вивчила нову пісеньку, — похвалилася дівчинка.

— Яку ж?

Полінька прикусила нижню губу, вказівний пальчик приклала до підборіддя, очі звела вгору — вдала, ніби про щось думає.

— Не скажу, яку пісеньку ще знаю, — промовила після паузи.

— Чому ж?! — здивувався батько.

— Це сюрприз! — видало дівча.

— Нехай буде сюрприз! — погодився батько.

Яків Якович не сприймав і не розумів модні світські розваги. Зазвичай вони зводилися до офіційних і сімейних візитів. Під час візитів обов'язковими були зимові бали, на яких пліткували, а також знайомилися потенційні наречені й женихи. Бали та маскаради були не для Якова Яковича. Там він відчував, що навіть маски не потрібно вдягати, бо й так на кожному з вельмож є маска, якою він прикривається. За солодкими розмовами ввічливості були і заздрість, і злоба, а розкішне модне вбрання жінок часто приховувало розпутне зрадливе тіло. Яків Якович іноді йшов на поступки дружині й возив її на такі зимові бали, де почувався ні в сих ні в тих.

Яків Якович погоджувався відвідувати театр, навіть поблажливо ставився до бажання дружини обов'язково мати місце у ложі. Він діставав квиток Лізоньці на бажане місце, щоб побачити її задоволене усміхнене обличчя.

Родина Бартошів отримала листа від Василя Івановича Туманського, в якому він сповіщав про приїзд після Різдва. Лизавета Федорівна одразу розхвилювалася, покликала Наталію, щоб обговорити, як приймати гостя.

— Як зазвичай, — сказав жінкам Яків Якович. — Василь Іванович повечеряє з нами у родинному колі, я дістану квитки у театр, поїдемо разом — має бути прем'єра після Різдва, наступного дня запросимо музик.

— Скільки всього треба наготувати. Ой! У мене вже зараз голова пішла обертом. Такий поважний гість, — забідкалася Наталія.

— Приємна людина, — зауважив Яків Якович, — з якою можна бути самим собою, а не прикидатися.

— Ти ж пам'ятаєш, Якове, — заперечила Лизавета Федорівна. — Василь Іванович як поважний молодий дворянин неодмінно відвідував святкові зібрання і бали, що влаштовували у Глухівському дворянському зібранні.

Яків Якович знав, що на зібраннях тоді панували ідеї та погляди, які привозили офіцери-кірасири із закордонного походу після розгрому Наполеона у Битві народів 1813 року, і саме там зародилося у молодого Туманського гостре відчуття соціальної несправедливості суспільного устрою. Василь Іванович якось зізнався Якову Яковичу, що ці відчуття ще більше зміцніли у нього і переросли в переконання під час навчання у французькому коледжі, звідки він повернувся у 1821 році

разом з новим другом Вільгельмом Карловичем Кюхельбекером, а трохи пізніше близько зійшовся з Кіндратом Рилєєвим, Олександром Бестужевим та Федором Глінкою.

Про такі зізнання Василя Івановича чоловік не розповідав Лізоньці, яка дуже пишалася таким своїм родичем. Туманський любив похвалитися знайомством з Олександром Пушкіним і розповідав Бартошам, що, коли його перевели з Петербурга до Одеси у 1823 році на службу в канцелярію новоросійського губернатора, він і познайомився з поетом. Відтоді у них зав'язалися палкі дружні стосунки. Про те, що Пушкін не визнавав творчість Туманського і дивився на нього зверхньо, знало багато людей, але Василь Іванович волів про те не згадувати.

— Так, Наталю, нам потрібно як слід приготуватися до зустрічі такої поважної людини, — сказала Лизавета Федорівна. — Маємо продумати все заздалегідь, щоб не осоромитися.

— Василь Іванович — порядна і проста людина, — промовив Яків Якович, — не треба вам так перейматися. Він народився в Чорторигах³, у маєтку свого діда, останнього генерального писаря Гетьманщини, Василя Григоровича Туманського, і, очевидно, спершу поїде на батьківщину навідати брата Володимира.

— Напевно, так і станеться, — погодилася Наталія. — Тож у нас буде час добре підготуватися.

— Ти, любий, як завжди, маєш рацію, — усміхнулася кутиками вуст Лізонька, — умієш остудити наші гарячі голови. Припускаю, що Василь Іванович ще відвідає своїх близьких родичів по материнській лінії у Ярославці.

— Обов'язково, — сказав Яків Якович. — І вже тоді нам сповістить точну дату свого візиту. Тож, дорогі мої, поки можете обговорювати й планувати, але готуватися ще зарано.

— Сподіваюся, що Василь Іванович прочитає нам щось новеньке зі своїх віршів, — промовила Лизавета Федорівна. — Він так добре декламує. Це ж треба мати талант: надрукувати перший вірш «Поле Бородинської битви» у свої сімнадцять років.

— Талант не приховаєш, — погодилася Наталія і додала: — Він же у самому Парижі бував.

— І не лише бував, а й здобув високу освіту в паризькому *College de France*, де слухав лекції відомих людей, — зауважив Яков Якович.

— Любий, нагадай мені, де служив наш Василь Іванович, — попросила дружина.

— Туманський служив при Голові Диванів Молдавії та Валахії графі Фрідріху-Александреру фон дер Палену. Був секретарем посольства в Константинополі, — пояснив Яків Якович.

— Господи! Нащо я спитала?! — засміялася жінка. — Все одно не запам'ятала з того жодного слова.

— Люба, тобі й не треба цим забивати свою світлу голівоньку, — доброзичливо промовив чоловік. — У тебе клопоту з дівчатками вистачає.

— А де зараз служить Василь Іванович? — поцікавилася Наталія. — Він у Константинополі?

— Так! — кивнув Яків Якович. — Туманський обіймає посаду статс-секретаря Державної ради, — пояснив чоловік.

Жінкам було незрозуміло, яка то служба, але вони погодилися, що Туманський на високій посаді, й це ще більше їх схвилювало, бо до Різдва лишалося не так вже й багато часу.

До приїзду поважного гостя Василя Туманського родина Бартошів підготувалася ретельно. До того ж були запрошені ще й інші гості. Після обіду мали завітати мандрівні артисти, а також планувались виступи місцевих талантів з народу.

Так було і цього разу. Усі щиро аплодували, на біс сприйняли виступ веселого еквілібриста — хлопчика Цапка, із задоволенням прослухали кілька народних пісень у виконанні місцевих жінок. Коли концертна програма скінчилася і актори пішли, гості попросили Якова Яковича почитати «Енеїду», яку він знав напам'ять.

— Але ж я вже читав її, любі гості, минулого разу, — сором'язливо усміхнувся чоловік.

Він знав, що має гарну дикцію, і скільки б не читав «Енеїду», гості все одно забажають послухати ще і ще. Яків Якович не любив зловживати увагою присутніх, тому погодився прочитати лише уривок і зробив це прекрасно.

— Шановний Василю Івановичу, тепер нам хотілося б почути від вас щось новеньке, — звернувся Яків Якович до Туманського.

Василь Іванович підвівся, шанобливо вклонився і неспішно розгорнув аркуш паперу, на якому олівцем був зображений його портрет.

— Шановне панство, дами, цей портрет я мав честь отримати від соловейка поезії, не побоюся цього слова, Ісуса Христа нашої літератури, з рук самого неперевершеного Олександра Сергійовича! Це його робота! — з деяким пафосом повідомив Туманський, який захоплювався творчістю поета.

Яків Якович привітав Василя Івановича, про себе згадавши, що сам Пушкін поезію Туманського не оцінив, хоча і згадав його у своїй роботі «Подорожі Онегіна».

Лизавета Федорівна сказала, що із задоволенням заграє на фортеп'яно шановному гостю, який до них завітав. Василь Іванович подякував і згадав, що ще не бачив маленьку акторку.

Наталія привела за руку гарно вбрану дівчинку. На Поліньці була темна спідничка та білосніжна вишиванка, яку кілька тижнів вишивала її мати, темне волосся дівчинки прикрашав віночок із червоних маків. За нею Катерина принесла стільчик, на якому зазвичай виступала дівчинка.

— Вітаємо, Полінько Яківно! — зааплодували гості. — Чим сьогодні нас порадуєте?

Дівчинка злізла на стілець, відсторонивши Наталію, підвела голову, подивилася на гостей, і її обличчя осяяла задоволена усмішка. Вона подивилася на дядька Василя. Полінька любила цього повненького доброго дядечка, який завжди їй привозив з міста солодкі гостинці, й зовсім осміліла.

— Шановні пані та панове! — артистично, по-дорослому дзвінким голосом промовила дівчинка. — Для вас сьогодні я виконаю українську народну пісню «Танцювала риба з раком»! — оголосила Полінька.

Вона не поспішала — почекала, поки стихнуть оплески, й заспівала:

Танцювала риба з раком,
А петрушка з пастернаком,
А цибуля з часником,
А дівчина з козаком!
Цибуля дивується,
Як хороше танцюється.

Полінька зістрибнула зі стільця і під свій спів кинулася танцювати. Усі оточили її півколом і плескали в долоні, підбадьорюючи маленьку

акторку. Дівчинка розчервонілася і ще сміливіше танцювала. Закінчивши виставу, вона зробила реверанс, поклонилося, і її одразу вивела Наталія. Гості просили Лизавету Федорівну залишити дівчинку, щоб вона їм ще щось заспівала, але жінка стримано відповіла:

— Я вважаю, що не потрібно балувати дитину надмірною увагою.

Присутні захоплювалися, як на свої роки розвинена дитина і яка вона талановита.

— Дякую, шановні, — сказав Яків Якович, — ми робимо все, щоб наші дівчатка росли всесторонньо розвиненими, і приділяємо чималу увагу їхньому культурному вихованню. Полінька знає вже багато народних пісень, байок, віршів, але найбільше любить співати.

— Тоді дівчинка має опанувати хоча б один музичний інструмент, — зауважив Василь Іванович.

— Та що ви?! Вона ще зовсім дитина! — зауважила мати дівчинки й мило усміхнулася гостю. — Їй ще рано братися до музичних інструментів.

Коли сказали, що Полінька має опанувати музичний інструмент, Яків Якович підтримав дружину, хоча він мав уже іншу думку. Наступного дня він поговорив з хлопчиком-дворачком, який грав на цимбалах, і попросив показати, що він вміє. Цапок, веселий хлопчина, швидкий, гнучкий еквілібрист, миттю примчав з музичним інструментом. Чоловіку гра Цапка сподобалася, і вже того ж дня хлопчик прийшов у маєток, щоб навчати гри на цимбалах Поліньку. Дівчинка, захопившись, залякла на місті від подиву, а потім поглянула на батька своїми великими прекрасними темно-карими очима з таким щастям і вдячністю, що, здавалося, з тих очей лється світло і тепло.

Яків Якович відчував себе щасливим батьком. І коли народилися донечки, він вирішив дати їм освіту. Кожну вільну хвилину батько приділяв всебічному розвитку дітей і для цього винаймав і гувернанток, і няньок, і вчителів музики. З Полінькою було простіше: вона, як губка, всотувала все нове. У дівчинки з дитинства була нестримна жага до знань, і це неабияк радувало батька. Непосидюча, мов та ящірка, із широко розплющеними темними очима, вона дивилася на світ з цікавістю і захопленням. Щодня сипалося безліч

питань: «Чому?», «Як?», «Навіщо?», і неможливо було вгамувати ту спрагу.

З Марійкою було трохи інакше. Яків Якович намагався дати знання дівчаткам однаковою мірою, але тихенька русява дівчинка з блакитними очима у ранньому дитинстві хворіла, тож була весь час біля матері та няньок. Марійка звикла, що її всі жаліють, і від найменшої образи могла розплакатися. Коли батько розповідав донькам щось цікаве, вона слухала, запам'ятовувала швидко, бо також, як і сестра, мала добру пам'ять. Їй було все зрозуміло, і запитань не виникало. У Поліньки все навпаки: що більше було розповідей, то більше виникало запитань і бажання знати. Якову Яковичу часом здавалося, що прагнення до пізнання і вивчення чогось нового у старшої донечки зростає у геометричній прогресії, і розповідай їй нове цілодобово, то не буде спати: слухатиме і сипатиме запитаннями.

Коли дітям виповнилося три роки, Яків Якович заборонив нянькам допомагати їм вдягатися. Тоді Марійка розплакалася і заявила, що не може сама застібати ґудзики, а Полінька підійшла, попестила долонькою волоссячко сестрички й сказала:

— Не плач. Я вже вмю і буду тобі допомагати.

Батько розумів: родина не має таких статків, щоб дівчаткам у майбутньому мати служниць. Тож наполягав, щоб їх вчили все робити самим: і вдягатися, і причісуватися, і готувати, і в городі поратися. З чоловікових настанов сміялася Лизавета Федорівна, яка не мала поняття, як і звідки беруться гроші, як вести домашнє господарство і вправлятися на кухні. А Яків Якович знав ціну всьому, та поки була можливість, робив для розвитку дітей усе можливе.

— Вони мають право бути щасливими у своєму безтурботному дитинстві, — так вважав Яків Якович.

Дівчатка повинні були мати гарний вигляд. Про це дбали і мати, і тітка Наталія, і няньки. Дороге вбрання Бартоші не могли собі дозволити, проте купували тканину для вбрань, стрічки, мережива недорого й красиві. Шукали швачку і домовлялися, щоб взяла за роботу недорого. Дещо власноруч в'язали мати та тітка, прикрашали кофтинки та сукенки вишивками, і дівчатка завжди були охайними й гарно вбраними.

Влітку Яків Якович насолоджувався запахом польових квітів після теплого дощу, коли все навколо мліло від нагрітої сонцем

свіжоскошеної травички й земля з насолодою смакувала небесні води. Він брав із собою на прогулянки доньок. Зазвичай Марійка збирала ромашки, дзвіночки для віночка, потім сідала десь і влітала у нього травинки. Полінька любила довго блукати з батьком. Дівчинка була у захваті від прогулянок у великих садах коло замку, який велично стояв над широкою річкою Бог⁴. Звідти відкривався чудовий краєвид на річку з мостом, було добре видно метушливий ринок, серед якого стояв пишний костьол.

Від допитливого ока дівчинки нічого не ховалося. Побачила щось біля стіни замку — вже кличе батька, питає, що то таке.

— Це не можна чіпати, — зауважив батько.

Не встиг він далі продовжити, як вже Полінька сипле запитаннями:

— То такий великий павук? Чому він ніжками ворушить? Чому не можна його чіпати? Він кусається, бо злий?

Яків Якович задоволено усміхається і пояснює, що то тарантул і їх сила-силенна у цьому старовинному будинку з великим підземеллям, обведеним грубими мурами. Тільки-но пояснив, чому не можна чіпати тарантулів, як дівчинка вже помітила якогось жучка на стеблі троянди, що росла навколо замку, і знову запитання одне за одним.

— Ой який гарний! — із захопленням скрикує Полінька і плеще у долоньки. — Таточку, йому ніжки колючки троянди не поколюють? Може, треба його рятувати?

Яків Якович розповідає про павучка, і дівчинка дивиться на батька допитливими очима-намистинками, пізнаючи цей широкий і незнаний для неї світ.

Полінці йшов шостий рік, коли батьки повели доньок на парадну людну службу до церкви у Хмельнику на свято Великодня. Сюди прибуло все панство з околиць, тож дівчаток гарно святково вбрали і сказали поводитися чемно.

Полінька, тримаючи за руку батька, з цікавістю роздивлялася навколо, вслухалася у голоси священників та церковного хору. Її увагу привернув Спаситель, який лежав у домовині серед неймовірної кількості чудових живих квітів з графських оранжерей. Дівчинка довго не могла відвести погляд, аж поки їй урвався терпець і вона легенько смикнула батька за руку. Яків Якович підніс палець до вуст, даючи

знати, що не можна розмовляти під час служби. Полінька зітхнула і знову задивилася на уквітчану труну. Її терпіння вистачило ненадовго, і дівчинка знову смикнула батька за руку й звела на нього очі. Батько нахилився, і вона на вухо прошепотіла:

— Боженька помер? Коли? Чому він помер?

— Я потім все тобі поясню, — прошепотів він.

Полінька кивнула і мовчки достояла до кінця служби. Коли родина вийшла з церкви, Яків Якович довго пояснював доньці, що то не людина у труні, а гіпсовий образ Спасителя.

— Тепер ти все зрозуміла? — запитав чоловік.

— Таточку, нащо поклали у труну не справжнього Спасителя, а гіпсового? — запитала дівчинка й винувато закліпала очима.

Лизавета Федорівна розсміялася.

— Полінько, чи не забагато запитань? Он дивись, Марійка на службі поводитися чемно, — зауважила мати.

— Вибачте, — промовило дівча, й одразу наступне запитання: — А що у тій церкві на горі?

Полінька подумала, що саме там може бути справжній Спаситель, а не гіпсовий, і з надією глипнула оченятками на батька.

Яків Якович зрозумів, що донечка не відчепиться, поки не побачить, що у тій церкві. Лизавета Федорівна пішла з молодшою донькою додому, а чоловік повів Поліньку до церкви на горі біля замку.

Зовні церква мала занадто скромний вигляд, туди ходили самі хлопці. Всередині також не було вишуканості: кілька уквітчаних ікон, дерев'яне різьблене розп'яття Христа на стіні, яке зробив місцевий майстер з бідної родини. Полінька очима шукала, де лежить Спаситель, а коли побачила, то дуже здивувалася. Тут не було навіть гіпсової фігури. Замість Спасителя лежало старе грубе полотно, на якому було щось намальовано.

Коли Яків Якович вийшов з донькою з церкви, то запитав, чи задоволена вона побаченим.

— Спасителя тут нема, — розчаровано констатувала дівчинка, — лише тканина.

Вони не встигли дійти додому, як з насупленого неба пішов дощ. Яків Якович поспішив сховати доньку під гіллям великого розлогого дуба, що самотньо стояв при дорозі. Він пригорнув до себе дівчинку,

захищаючи від поривів вітру, а дощ періщив, рясно і щедро напуваючи землю.

— Бачиш, Полінько, як маленька зелена травичка радіє дощику? — запитав батько.

— Так, травичка п'є водичку корінчиками, щоб рости, — відповіла дівчинка. — І я радію дощику.

— А ти чому?

— Бо пахне добре.

— Що пахне?

— Дощ пахне небом, — пояснила вона.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ